

GABRIELIUS LANDSBERGIS, ANDRIUS KUBILIUS, DAINIUS KREIVYS

KURIUO KELIU EISIME: GRAIKIJOS AR AIRIJOS?

MEMORANDUMAS

ILGALAIKĖS EKONOMINĖS PERSPEKTYVOS IŠŠŪKIAI

Po to, kai Lietuva 2004 metais tapo ES nare, Lietuvos ekonomika augo ypač sparčiai ir mūsų BVP vienam gyventojui pasiekė jau 75% lygmenį, lyginant su ES vidurkiu. Sparti konvergencija į ES bendrą rinką Lietuvai buvo ypač naudinga, tačiau spartus ekonomikos augimas per šį laikotarpį buvo sąlygotas visų pirma vienintelio mūsų ekonomikos konkurencinio pranašumo - pigesnės darbo jėgos. Mūsų darbo jėgos kaina kol kas siekia tik 25% ES vidurkio. Tolesnė Lietuvos ekonomikos konvergencija su ES bendra rinką vyks sparčiau augant mūsų darbo jėgos kainai, todėl pigesnė darbo jėga nebebus pagrindiniu mūsų konkurenciniu pranašumu.

Kaip rodo kitų ES šalių patirtis, kurios į ES įstojo būdamos ekonomiškai žymiai silpnesnės lyginant su Europos ekonominėmis didžiosiomis galiomis, pradinio laikotarpio jų konvergencija su ES bendrąja rinką taip pat lėmė spartų jų ekonomikų augimą. Taip buvo į ES įstojus tiek Graikijai, Portugalijai, Ispanijai, tiek ir Airijai. Kaip rodo Graikijos patirtis, jos BVP vienam gyventojui sparčiai pasiekus 80% ES vidurkio, jos augimas toliau sustojo ilgiems dešimtmečiams. Pagrindinė to priežastis buvo tai, kad darbo jėgos kaštai labai sparčiai susilygino su ES vidutiniais kaštais, tuo tarpu naujų konkurencinių Graikijos ekonomikos pranašumų nebuvo sukurta.

Panašiai situacija galėjo susiklostyti ir Airijoje, kuri gana ilgą laiką pergyveno ekonominės stagnacijos laikotarpį ir tik po to, kai 1980-ųjų pabaigoje šalies valstybinis elitas susitarė įgyvendinti radikalias reformas, kad būtų sparčiai vystoma inovatyvi ekonomika, Airijos ekonomikos augimas pademonstravo „keltų stebuklą“ pavadintą ekonomikos augimą, kuris Airiją iš Europos atsilikėlės per 20 metų pavertė viena iš Europos pirmūnių.

Lietuvoje pastaruoju metu stebime pakankamai spartų atlyginimų augimą (vidutiniškai 5-6% per metus). Spartaus atlyginimų augimo nori Lietuvos visuomenė, nori ir Lietuvos politikai. Europietiška gerovė, tame tarpe ir europietiški atlyginimai, yra svajonė, kurios siekėme nuo pat Sąjūdžio laikų. Tačiau tuo pat metu turime matyti, kad Lietuvos ekonomikos augimas pastaruoju metu nuosekliai

mažėja ir šiais metais sieks 2%. Tai rodo, kad mūsų ekonomika, augant atlyginimams, natūraliai praranda ligšiolinius konkurencinius pranašumus, bet kol kas neatranda naujų konkurencinių pranašumų. O tai reiškia, kad ateityje matysime lėtesnį naujų darbo vietų atsiradimą, lėtesnį tų pačių atlyginimų augimą, jeigu artimiausiu metu nesugebėsime realiai paskatinti naujų konkurencinių pranašumų stiprinimo ir plėtros.

Bendri receptai yra senai žinomi - turime rūpintis inovatyvios, žiniomis paremtos ekonomikos plėtra, nes neturime kitokių resursų. Tačiau tokia rūpestyje taip pat nebegalime likti tik naiviais prastos situacijos stebėtojai: Lietuvoje mokslinių tyrimų ir taikomosios mokslo veiklos finansavimas yra vienas žemiausių, privataus verslo investavimas į mokslinius tyrimus yra taip pat labai žemas, pagal ES inovatyvumo parametrų palyginimus taip pat esame pabaigoje. Vien tik garsūs pažadai, kartojami kiekvienais metais, kad šie parametrai bus pagerinti, ir toliau neduos apčiuopiamo rezultato. O tai reikštų, kad mes vis labiau artėtume prie Graikijos, o ne Airijos trajektorijos.

KO REIKIA?

Per 2007-2014 metų laikotarpį už ES lėšas buvo sukurta gera mokslinių tyrimų infrastruktūra („slėnių“ infrastruktūra). Ši infrastruktūra gali būti efektyviai panaudota tam, kad moksliniai tyrimai Lietuvoje taptų Lietuvos inovatyvios ekonomikos plėtros pagrindu. Iki 2020 metų iš ES paramos bus skiriama 2,3 mlrd. litų, kad ši infrastruktūra būtų užpildyta tinkamu „softu“ ir Lietuvos ekonomika turi realią galimybę ženkliai padidinti savo inovatyvumo potencialą.

Tačiau inovatyvios ekonomikos kūrimas, išnaudojant savo šalies mokslinių tyrimų potencialą, reikalauja iš valstybės valdymo specifinių gebėjimų ir tinkamai suformuluotos intelektualios politinės valios, nes Europoje ir visame pasaulyje yra nemažai pavyzdžių, kai valstybės geri ir garsiai deklaruoti norai kurti inovatyvią ekonomiką baigdavosi nerezultatyvių milžiniškų lėšų panaudojimu ir ilgalaikiu visuomenės nusivylimu.

Tokios neigiamos raidos galima išvengti ir galima pasiekti, kad didelės lėšos, skiriamos mokslinių tyrimų plėtrai tikrai paskatintų inovatyvios ekonomikos plėtrą tik tuo atveju, jei valstybėje yra žinoma, kokių tikslų rezultatų yra norima pasiekti ir turint aiškią strategiją, kaip tokių rezultatų būtų galima pasiekti.

KOKIŲ REZULTATŲ LIETUVA TURĖTŲ SIEKTI?

Lėšas reikia koncentruoti į kelias „sėkmės“ sritis ir jose siekti esminio proveržio, kuriant ir plėtojant inovatyvią ekonomiką. Taip po II Pasaulinio karo elgėsi Japonija, taip 80-ųjų pabaigoje pasieglė Airija, sukūrusi „keltų stebuklą“, taip elgiasi Izraelis.

Lietuvoje tik 3 srityse turime visą inovatyvios ekonomikos „sėkmės“ grandinę: tai biotechnologijos, lazeriai ir optoelektronika, informacinės technologijos. Šiose srityse turime stiprią mokslinių tyrimų mokyklą, gerą akademinį parengimą ir savo sukurtomis žiniomis pagrįstą sėkmingą verslą, gebanti pritraukti multinacionalines kompanijas ir dideles investicijas.

Kitose mokslinių tyrimų srityse turime gerų pradmenų, bet nei vienoje kitoje srityje neturime tokių „sėkmės“ grandinių.

Išnaudodama 2013-2020 metų ES paramos laikotarpį ir jau numatytą nemažą pinigų sumą, skiriamą mokslinių tyrimų ir inovatyvios ekonomikos plėtrai, Lietuva turėtų užsibrėžti konkretų uždavinį iki 2025 metų šiose „sėkmės“ proveržio kryptyse pasiekti 3-5 kartus didesnę ekonominę potencialą, tam sukuriant visą kompleksinę kiekvienos srities vystymo programą, ir šioms programoms prioritetiškai sutelkiant reikalingas lėšas.

KOKIĄ STRATEGIJĄ SUKŪRĖ DABARTINĖ VALDŽIA?

Vyriausybė džiaugiasi, kad po ilgų konsultacijų ES lėšų panaudojimui 2007-2013 metais sukūrė taip vadinamas „Sumanios specializacijos“ programas. Jose išskyrė 6 pagrindinius prioritetus, įskaitant ir tokį egzotiškai skambantį, kaip „Ištrauki visuomenę“. Tačiau po šiais 6 tariamais prioritetais slypi net 20 realių prioritetų, kurie apima beveik visas Lietuvoje vykdomų mokslinių tyrimų kryptis. Kitaip sakant, jokių realių strateginių prioritetų šioje programoje nėra numatyta. Jokio lėšų koncentravimo į svarbiausias „sėkmės“ proveržio kryptis taip pat nėra. Paprasčiausiai yra pasiruošta pinigų „įsisavinti“, todėl apie jokių konkrečius rezultatus, kurie turi būti pasiekti „įsisavinus“ šias lėšas nėra kalbama, nes pats lėšų įsisavinimas yra pats svarbiausias veiklos rezultatas, o ne tai, kas už tuos pinigus bus padaryta. Tokia „strategija“ yra visiškai netinkama tam, kad iki 2025 metų būtų pasiekti ženklūs ir matomi rezultatai, kuriant ir plėtojant inovatyvią ekonomiką Lietuvoje.

KODĖL VALDŽIAI NEPAVYKO SUKURTI GEROS STRATEGIJOS?

Valstybė nepajėgia būti geru užsakovu ir lyderiu tokioms svarbioms programoms, nes nesugeba suformuluoti aiškių tikslų ir siekiamų rezultatų. Valdžios viršūnėse trūksta aukštos kvalifikacijos ekspertinio pajėgumo, kad sugebėtų tokį užsakymą mokslo bendruomenei formuluoti. Todėl Vyriausybė palieka realaus sprendimo galią pačiai mokslinei bendruomenei, nesuformuluodama jai jokių strateginių užduočių. Tai pavirsta tuo, kad patys mokslininkai kuria programas, kurias patys po to ekspertuoja, o dar vėliau patys nusprendžia, kurios iš jų yra reikalingos valstybei, palikdami ministrui tik teisę uždėti pritarimo antspaudą. Ministras tik papildomai pasirūpina jam artima sritimi, jeigu tokią turi (pvz. medicina), tačiau jokio valstybės užsakymo nėra pajėgus suformuluoti ar apginti, nes savo komandoje neturi autoritetingų, kompetentingų ir nepriklausomų ekspertų.

KODĖL IR KUO MOKSLINIŲ TYRIMŲ IR INOVATYVIOS VEIKLOS FINANSAVIMAS IR VALDYMAS LIETUVOJE YRA YDINGAS?

Lietuvos mokslinių tyrimų ir inovatyvios veiklos finansavimas ir valdymas „serga“ viena paprasta liga: per daug „tėvų“ ir „prižiūrėtojų“, per mažai gebėjimų konsoliduoti aiškią intelektualią politinę valią, kuri išreikštų, ko reikia valstybei, nes sistema yra per daug fragmentuota, o visos valdymo sistemos politiniame lygmenyje (t.y. ministerijose, vyriausybėje) trūksta stipraus ir autoritetingo ekspertinio lygmens, kuris būtų atskirtas nuo mokslo bendruomenės savivaldos lygmens.

Lietuvoje moksliniams tyrimams skiriamas ES lėšas vienaip ar kitaip valdo Mokslo Taryba, Mokslo, inovacijų ir technologijų agentūra (MITA), Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras (MOSTA), Švietimo ir mokslo bei Ūkio ministerijos - kiekviena institucija turi savo lėšas arba savo atsakomybes. Sistema yra nekonsoliduota, labai fragmentuota, joje svarbiausia vaidmenį vaidina pačių mokslininkų savivaldos principai. Todėl vyriausybė yra nepajėgi formuluoti aiškaus užsakymo, koks prioritetas jai ir valstybei yra svarbus.

Vyriausybė, finansuodama ir valdydama mokslinius tyrimus, ypač tuos kurie yra svarbūs vystant šalies inovatyvios ekonomikos potencialą, turi pajėgti atlikti gero "sodininko" vaidmenį. Toks sodininkas sudaro palankias sąlygas sodinti ir bandyti auginti įvairius „želmenėlius“ (mokslinius tyrimus), juos visus vienodai laisto ir tręšia, bet kai pamato, kad kai kurie želmenėliai auga ir stiprėja žymiai sparčiau bei yra pajėgūs tapti tikrais „medžiais“, geras sodininkas tokiems medžiams skiria žymiai daugiau reikalingų ir specifinių trąšų, daugiau vandens laistymui ir daugiau kitų resursų, lyginant su visais kitais želmenėliais, kurie nesugeba taip sparčiai augti. Išmokus efektyviai auginti jau paaugusius „medžius“, vėliau galima šią patirtį efektyviai išnaudoti tam, kad iš perspektyviausių „želmenėlių“ būtų užauginti nauji „medžiai“.

Kol kas Vyriausybė yra nepajėgi atlikti tokio "sodininko" vaidmens, o palieka sprendimo teisę pačiai "želmenėlių" bendruomenei, kuri dažniausiai su pavydu žiūri į užaugusius "medžius" ir nenori jiems skirti jokių papildomų resursų. Visa tai baigiasi nerezultatyviu didelių lėšų "įsisavinimu", Vyriausybei nesugebant išskirti aiškių prioritetų ir pasirūpinti šių sričių spartesniu augimu. Tokią situaciją yra būtina neatidėliojant ir iš esmės keisti.

KO REIKĖTŲ?

Reikia trijų dalykų, kuriuos artimiausiu metu turi vyriausybė įgyvendinti tam, kad milžiniškos lėšos, skiriamos "sumanioms specializacijoms", t.y. mokslinių tyrimų ir jais pagrįstos inovatyvios ekonomikos plėtrai būtų panaudotos rezultatyviai (t.y. leistų valstybei pasiekti aiškių rezultatų, o ne vien tik būtų "įsisavintos"):

1) tarp visų sričių, kuriose yra bandoma pasiekti mokslinių tyrimų panaudojimo inovatyvios ekonomikos pažangai, reikia išskirti aiškius prioritetus („medžius“), kurių turi būti ne daugiau 3 - 5, ir į juos turi būti nukreipiamos maksimalios lėšos, o šios lėšos turi būti panaudojamos rezultatyviai, t.y. užsibrėžus aiškius pasiekiamus tikslus - per 10 metų išplėsti šias sritis 3-5 kartus;

2) Izraelio pavyzdžiu Vyriausybė turi įsteigti „vyriausio mokslininko (-u)“ pareigybę (-es) (angl. – „chief scientist“), kurie dirbdami vyriausybės sudėtyje (Ministro Pirmininko tarnyboje arba Švietimo ir mokslo, ar Ūkio ministerijose), būtų atsakingi už valstybės užsakymo/lyderystės realizavimą, nustatant, kokie moksliniai tyrimai valstybėje turi būti prioritetiškai įgyvendinami ir koku būdu įgyvendinami, t.y. būtų atsakingi už tų 3-5 prioritetinių sričių proveržio realizavimą. Kiekviena prioritetinė šaka galėtų turėti po savo atskirą „vyriausią mokslininką“.

3) kiekvienai išskirtai prioritetinei sričiai su „vyriausio mokslininko“ pagalba turėtų būti sukurta individuali specifinė „kompleksinė vystymo programa“, kurios įgyvendinimui ir būtų skiriamos reikalingos lėšos, o jos įgyvendinimą prižiūrėtų „vyriausias mokslininkas“. Kompleksinė vystymo programa turėtų numatyti, kokių veiksmų ir kada reikia imtis, pradedant nuo specialių studijų plėtotės ir baigiant specifinėmis sąlygomis tokios srities startuoliams bei tiesioginių užsienio investicijų pritraukimui. Tokios kompleksinės programos galėtų apimti tokius veiksmus:

- a) reikalingų bakalaurinių studijų programų universitetuose plėtra ir stiprinimas, steigiant ir specialias stipendijas, kad geriausieji studentai galėtų studijuoti geriausiuose ir reikalinguose Vakarų universitetuose;
- b) magistrinių studijų stiprinimas, stiprinant Lietuvos mokslinių tyrimų laboratorijas, kviečiant geriausius profesorius iš Vakarų ir sudarant galimybes magistrantams savo magistrinius darbus rengti geriausiuose Vakarų universitetuose;
- c) doktorantūros ir post-doktorantūros realizavimas geriausiose pasaulio laboratorijose;
- d) paralelinių geriausioms pasaulio laboratorijoms mokslinių tyrimų laboratorijų kūrimas Lietuvoje;
- e) geriausių iš Lietuvos kilusių mokslininkų susigrąžinimas į Lietuvą su parama jų laboratorijų įkūrimui;
- f) specialių rizikos kapitalo ir ankstyvo kapitalo instrumentų kūrimas atskiroms sritims, padedant šiose srityse atsirasti startuolių ir „spin off“ kompanijų gausai;
- g) parama rinkoje įsitvirtinančioms kompanijoms, subsidijuojant jų plėtrą, įrangos įsigijimą ar įsitvirtinimą eksporto rinkose;
- h) tiesioginių užsienio investicijų šiose srityse tikslinė „medžioklė“, į ją įjungiant ir valstybės vadovus bei numatant specifinę valstybės paramą toms tiesioginių užsienio investicijų kompanijoms, kurios nutaria investuoti Lietuvoje.

Tokių kompleksinių programų realizavimas turėtų būti svarbiausia Vyriausybės atsakomybė, plėtojant Lietuvoje mokslinius tyrimus ir inovatyvią ekonomiką. Kaip jau minėta, tokios

kompleksinės programos turi būti parengtos 3-5 prioritetinėse srityse, turint omenyje uždavinį pasiekti, kad po 10 metų tose srityse ekonominės produkcijos būtų sukuriama 3-5 kartus daugiau nei dabar yra. Tokių programų parengime ir jų įgyvendinime ypatingą vaidmenį turėtų suvaidinti valstybės "vyriausieji mokslininkai", kurių uždavinys būtų garantuoti, kad valstybės užsakymas 3-5 kartus išplėsti prioritetinių sričių potencialą būtų realizuotas, konsoliduojant tam visus reikalingus valstybės resursus, kurie iki šiol yra labai neefektyviai fragmentuoti.

KONSOLIDUOTOS INTELEKTUALIOS POLITINĖS VALIOS POREIKIS

Daugiau nei 660 mlrd. EUR (2,3 mlrd. lt), kurie iš ES fondų bus skirti Lietuvos mokslui iki 2020 metų, Lietuvos mastu yra dideli pinigai. Tai daugiau nei partijos Nacionaliniame susitarime sutarė papildomai skirti krašto apsaugai iki 2020 metų. Būtų neatleistina, jei tokie resursai, skirti Lietuvos inovatyvios ekonomikos plėtrai, būtų panaudoti netinkamai ir neefektyviai. Deja, tai ką matome šiandieninėse Vyriausybės parengtose programose nenuteikia optimistiškai.

Per paskutinius 15 metų Lietuva plėtodama inovatyvią žinių ekonomiką pasiekė nemažai, nes nuo pat 2000-ųjų pradžios, visų pirma Žinių ekonomikos forumo dėka, kuriame tuo metu susibūrė politikos, inovatyvios ekonomikos ir akademinės minties lyderiai, pavyko Lietuvoje pasiekti platų nacionalinį konsensumą, kad inovatyvios ekonomikos plėtra yra svarbiausias Lietuvos ekonominės raidos prioritetas. Žinių ekonomikos forumo iniciatyvos dėka 2002 metais Lietuvos politinės partijos Airijos pavyzdžiu pasirašė pirmąjį Nacionalinį susitarimą siekiant ekonominės ir socialinės pažangos, kuris tapo intelektualios politinės valios siekti permainų Lietuvos ekonominėje politikoje pagrindu. Tokio susitarimo pasekoje 2006 m. Gediminui Kirkilui formuojant XIV Vyriausybę, ir opozicinei Tėvynės sąjungai sutikus paremti jo mažumos Vyriausybę, buvo pareikalauta, kad Vyriausybė numatytų 10% ES struktūrinės paramos skirti reikalingos "slėnių" infrastruktūros plėtrai. Vėliau šiuos planus plėtojo ir pradėjo realizuoti XV (Andriaus Kubiliaus) Vyriausybė ir baigia realizuoti dabartinė Vyriausybė. Taip aiški konsoliduota intelektualinė politinė valia ir aiškūs tikslai duoda konkrečius ir svarbius rezultatus.

To paties reikia ir naujame etape: reikia nacionalinio lygmens susitarimo, kas yra Lietuvos prioritetai vystant mokslinius tyrimus ir inovatyvią ekonomiką, nepaliekant to nuspręsti vien tik pačiai mokslinei bendruomenei ar viduriniojo lygmens valstybės tarnautojams. Tai dar ne vėlu padaryti. Svarbu, kad būtų noro ir sveikos ambicijos siekti realios pažangos Lietuvoje.

XV Vyriausybė 2012 metais, kartu su socialiniais partneriais parengė, o Seimas patvirtino Valstybės pažangos strategiją "Lietuva 2030", kuri nubrėžė ilgalaikę dinamiškos ir inovatyvios Lietuvos ekonomikos kūrimo kryptį. Ši strategija tapo pamatiniu dokumentu rengiant 2013-2020 metų ES paramos panaudojimo strategijas. Tačiau strategijos be orientacijos į konkrečius rezultatus, į konkrečius proveržius lieka tik "gražių norų" rinkiniai. Dar nevėlu dabartinę situaciją iš esmės

pakeisti. Realiai pažangai reikia realios intelektualios politinės valios ir lyderystės. Tai turi būti ne vieno ar kito politiko, ar ministro užduotis, bet tikra nacionalinė užduotis.

Mes galime tai padaryti!

Memorandumą parengė: Gabrielius Landsbergis, Andrius Kubilius, Dainius Kreivys, Kęstutis Škiudas, Andrius Vyšniauskas, Mindaugas Liutvinskas

Rengiant memorandumą vyko konsultacijos su šiais ekspertais ir valstybės institucijų atstovais:

Prof. Viktoras Butkus, Vilniaus Universiteto Biotechnologijos instituto tarybos narys, asociacijos “Žinių ekonomikos forumas” tarybos narys

Dr. Petras Balkevičius, UAB “Eksma” direktorius, Lietuvos lazerių asociacijos vykduantysis direktorius

Dr. Tomas Žalandauskas, Baltijos pažangiųjų technologijų instituto vadovas

Algimantas Markauskas, UAB “Thermo Fisher Scientific Baltics” generalinis direktorius

Dr. Eugenijus Stumbrys, Mokslo politikos ir analizės skyriaus vedėjas, Lietuvos mokslo taryba

Prof. Habil. Dr. Eugenijus Arvydas Janulaitis, Vilniaus Universiteto Biotechnologijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas

Dr. Edgaras Leichteris, asociacijos “Žinių ekonomikos forumas” vadovas

Prof. Kęstutis Sasnauskas, Vilniaus Universiteto Biotechnologijos instituto direktorius

Dr. Gintaras Valinčius, Vilniaus Universiteto Biochemijos instituto bioelektrochemijos ir biospektroskopijos skyriaus vedėjas

Dr. (HP) Gintaras Valušis, Fizinių ir technologijos mokslų centro (FTMC) direktorius

Dr. Albertas Žalys, Studijų, mokslo ir technologijų departamento direktorius, LR Švietimo ir mokslo ministerija

Dr. Svetlana Kauzonienė, viceministrė, Švietimo ir mokslo ministerija

Marius Skarupskas, viceministras, Ūkio ministerija

Prof. habil. dr. Vladas Algirdas Bumelis, Lietuvos mokslo tarybos narys

Loreta Maskaliovienė, Europos Sąjungos struktūrinės paramos valdymo departamento direktorė, Finansų ministerija

Ramūnas Dilba, Europos Sąjungos struktūrinės paramos valdymo departamento direktoriaus pavaduotojas, Finansų ministerija

Aloyzas Vitkauskas, viceministras, Finansų ministerija

Kęstutis Jasiūnas, UAB “Ekspla” generalinis direktorius

Saulė Mačiukaitė-Žvinienė, LR Prezidentės patarėja švietimo, mokslo ir kultūros klausimais